

Δρ Παναγιώτης Ανδρέου

Αναπληρωτής Καθηγητής
Χρηματοοικονομικών
Τμήμα Εμπορίου
Χρηματοοικονομικών και
Ναυτιλίας
Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο
Κύπρου

Σπύρου Αραούζου 115
Λεμεσός 3036
τ: +357 99 682647,
φ: +357 25 002286

panayiotis.andreou@cut.ac.cy
www.cut.ac.cy/cfs
www.pandreou.com

@pandreou77
in /Panayiotis-andreou

#FinancialWellbeingCY

Το Πρόβλημα του Χρηματοοικονομικού Αναλφαβητισμού Ανάμεσα στους Κύπριους Εισηγήσεις για τη χάραξη «Εθνικής Στρατηγικής»

Τα ευρήματα δύο πρόσφατων επιστημονικών μελετών του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΤΕΠΑΚ) καταδεικνύουν ότι ο χρηματοοικονομικός αναλφαβητισμός (financial illiteracy) υφίσταται ως πρόβλημα στην Κύπρο. Το πρόβλημα εντοπίζεται πιο έντονο στους νέους οι οποίοι φαίνεται ότι εισέρχονται στο πανεπιστήμιο (ή/και μετέπειτα στην αγορά εργασίας) χωρίς να έχουν προηγουμένως λάβει επαρκή χρηματοοικονομική μόρφωση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στη σημερινή εποχή οι καταναλωτές καλούνται να παίρνουν κρίσιμες και περίπλοκες οικονομικές αποφάσεις σε ένα εξελισσόμενο ψηφιακό περιβάλλον, τα συμπεράσματα των δύο μελετών αναδεικνύουν την ανάγκη για άμεση αντιμετώπιση του ψηφιακού χρηματοοικονομικού αναλφαβητισμού (digital financial illiteracy). Το εν λόγω πρόβλημα ελλοχεύει πολλαπλούς κινδύνους για τη μακροπρόθεσμη χρηματοοικονομική ευημερία των πολιτών και επομένως σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η βελτίωση του χρηματοοικονομικού αλφαβητισμού πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα των αρχών. Η παρούσα αναφορά εστιάζει στην παρουσίαση εισηγήσεων και των βασικών πυλώνων που απαιτούνται για τη χάραξη «Εθνικής Στρατηγικής» για την αντιμετώπιση του προβλήματος στην Κύπρο.

1. Η Σημασία του Χρηματοοικονομικού Αλφαριθμητισμού

Η επαρκής γνώση οικονομικών εννοιών και η δεξιότητα αξιοποίησής τους αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο στη λήψη ορθών αποφάσεων, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τη χρηματοοικονομική ευημερία των ενεργών πολιτών και την προστασία τους από οποιασδήποτε μορφής πιθανής οικονομικής εκμετάλλευσης ή εξαπάτησης [Lusardi & Mitchell (2011); Campbell, Jackson, Madrian & Tufano (2011); Deevy, Lucich & Beals (2012); deBassa Scheresberg (2013)]. Πλειάδα επιστημονικών μελετών επισημαίνει ότι η λανθασμένη λήψη οικονομικών αποφάσεων, ειδικότερα από νεαρά άτομα, έχει καταστροφικές συνέπειες στη χρηματοοικονομική ευημερία των ατόμων [Lusardi, Mitchell & Carto (2010); Jorgensen & Savla (2010); OECD (2014, 2015, 2016)]. Συνεπώς, ο συνδυασμός γνώσεων οικονομικών εννοιών και ικανότητας αποτελεσματικής εφαρμογής αυτών, εξασφαλίζει ότι οι ενεργοί πολίτες μπορούν να δρουν αυτόνομα. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούν να διαχειρίζονται σωστά τα οικονομικά τους θέματα και να αντιδρούν κατάλληλα στις ειδήσεις και στις έκτακτες καταστάσεις της καθημερινότητας.

Σημαντικός αριθμός επιστημονικών ευρημάτων από διεθνείς μελέτες καταδεικνύουν ότι όταν τα άτομα έχουν επαρκείς χρηματοοικονομικές γνώσεις και ανεπτυγμένες δεξιότητες για να τις εφαρμόζουν, έχουν πολλές περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν το πλήρες δυναμικό τους και να αλληλεπιδράσουν αποτελεσματικά στο οικονομικό περιβάλλον που ζουν. Έτσι, τελικά τα άτομα αυτά καταλαμβάνουν καλύτερες θέσεις εργασίας, οι οποίες τους προσφέρουν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο [Lusardi & Mitchell (2014)]. Πρόσφατες έρευνες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), καθώς και άλλες επιστημονικές μελέτες [π.χ. vanRooy, Lusardi & Alessie (2011); Balloch, Nicolae & Philip (2015); OECD (2016)], δείχνουν ότι η κατάλληλη χρηματοοικονομική μόρφωση επιτρέπει στα άτομα να διαχειρίζονται επαρκώς τα καθημερινά χρηματοοικονομικά ζητήματα, τους προσφέρει διπλάσιες πιθανότητες απασχόλησης και σχεδόν τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες υψηλότερων μισθών από το μέσο μισθό που λαμβάνουν τα άτομα με χαμηλές χρηματοοικονομικές γνώσεις και δεξιότητες.

Επιστημονικές μελέτες, όπως αυτή των Lusardi, Michaud & Mitchell (2017), υποστηρίζουν ότι η έλλειψη χρηματοοικονομικής μόρφωσης αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που μπορεί να εξηγήσει την εισοδηματική ανισότητα που χαρακτηρίζει τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Αυτό συμβαίνει γιατί άτομα με υψηλότερες χρηματοοικονομικές γνώσεις και δεξιότητες συσσωρεύουν σημαντικά περισσότερο πλούτο σε σχέση με τα άτομα που από άγνοια και έλλειψη ικανοτήτων στο εν λόγω θέμα. Επιπλέον, η επιστημονική βιβλιογραφία δείχνει ότι το υψηλό επίπεδο χρηματοοικονομικών γνώσεων σχετίζεται θετικά με τις επιδόσεις των καταναλωτών σε θέματα που άπτονται των χρηματιστηριακών αγορών [Kimball & Shumway (2006); Arrondel, Debbich & Dreber (2014); Balloch, Nicolae & Philip (2015)], της συμμετοχής και το σχεδιασμό της συνταξιοδότησής τους [vanRooy, Lusardi & Alessie (2011); Klapper & Panos (2011)], καθώς επίσης σχετίζεται αρνητικά με δυσμενή οικονομικά αποτελέσματα, όπως είναι το χρέος και η υπερβολική μόχλευση [Campbell (2006); Stango & Zinman (2009); Disney & Gathergood (2012)].

“ Η επαρκής γνώση των οικονομικών εννοιών όσο και η ικανότητα αξιοποίησής τους αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο στη λήψη ορθών οικονομικών αποφάσεων ”

Η επαρκής χρηματοοικονομική μόρφωση των καταναλωτών, η αποτελεσματική αλληλεπίδρασή τους με τις επιχειρήσεις του χρηματοπιστωτικού τομέα (π.χ. τράπεζες, επιχειρήσεις παροχής επενδυτικών υπηρεσιών κ.ά) και η προστασία τους από επιβλαβείς ή παραπλανητικές πρακτικές, αποτελούν ζητήματα υψηλής πολιτικής σημασίας που απασχολούν εκτενώς τα τελευταία χρόνια τις Συνόδους Κορυφής των ηγετών των χωρών της G-20 και του ΟΟΣΑ. Τόσο σε πολιτικό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο έχει αναγνωρισθεί ότι τα παραπάνω αποτελούν απαραίτητα συστατικά για την οικονομική ενδυνάμωση των ενεργών πολιτών, τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος και την επίτευξη μακροπρόθεσμης οικονομικής ευημερίας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο [Atkinson & Messy (2012, 2013); Hastings, Madrian & Skimmyhorn (2013); Balloch, Nicolae & Philip (2015)].

2. Επιστημονικά Ευρήματα για την Κύπρο

Αναγνωρίζοντας τη σημασία των προβλημάτων που συνδέονται με τον χρηματοοικονομικό αναλφαριθμητισμό, παγκόσμιοι φορείς όπως ο ΟΟΣΑ, υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα διενέργειας σε συστηματική βάση ερευνών για την καταγραφή του επιπέδου του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού. Οι μελέτες αυτές είναι ουσιαστικής σημασίας, επειδή μόνο μέσα από τη σφυγμομέτρηση και την κατανόηση των αιτιών του προβλήματος του χρηματοοικονομικού αναλφαριθμητισμού μπορούν να σχεδιαστούν τα κατάλληλα μέτρα πολιτικής. Σε αντίθεση όμως με το εύρος και το βάθος των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα για πολλές άλλες ανεπτυγμένες χώρες, δυστυχώς, δεν υπήρξε η ίδια προσπάθεια για την περίπτωση της Κύπρου.¹

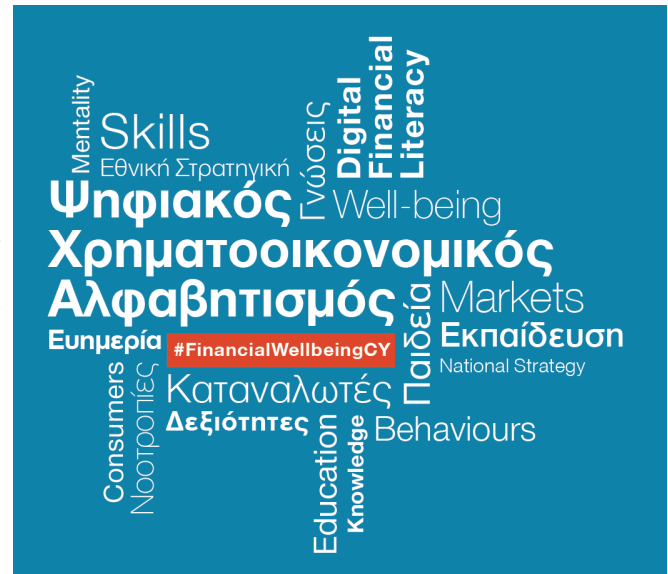
Μέχρι σήμερα, η μοναδική πηγή αναλυτικών επιστημονικών ευρημάτων για την Κύπρο αποτελούν οι μελέτες των: (i) Andreou & Philip (2018), η οποία καταγράφει και αναλύει το επίπεδο του χρηματοοικονομικού (αν)αλφαριθμητισμού σε μια πολύ ευπαθή ομάδα νεαρών ατόμων (στην πλειοψηφία τα άτομα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 18 και 24 ετών),² και (ii) Andreou & Anyfantaki (2019), που πραγματοποιήθηκε σε άτομα ηλικίας 25-65.³ Για την εκπόνηση των πιο πάνω μελετών, οι ακαδημαϊκοί ακολούθησαν το ερευνητικό πλαίσιο των συστάσεων και προτύπων τόσο του ΟΟΣΑ όσο και της σύγχρονης επιστημονικής βιβλιογραφίας [π.χ., Lusardi & Mitchell (2011, 2012, 2015); OECD (2016)] και κατέγραψαν το πρόβλημα μέσω προσωπικών και τηλεφωνικών συνεντεύξεων με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου.

Η επιστημονική μελέτη των Andreou & Philip (2018) κάλυψε δείγμα από 881 Κύπριους φοιτητές και κύριος στόχος της ήταν η καταγραφή του επιπέδου των γνώσεών τους σε χρηματοοικονομικές έννοιες και δεξιότητες. Από τα ευρήματα διαφάνηκε ότι μόνο το 6.24% των ερωτηθέντων ήταν σε θέση να απαντήσει σωστά σε 6 πολύ βασικές ερωτήσεις και ότι μόνο το 36.9% μπορεί να θεωρηθεί ως χρηματοοικονομικά εγγράμματα άτομα. Τα αποτελέσματα αυτά σε συνδυασμό με τα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνας του ΟΟΣΑ σε 30 χώρες (η Κύπρος δεν συγκαταλέγεται σε αυτές) δείχνουν ότι η Κύπρος αποτελεί ουραγό στο θέμα του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού.

Η μελέτη των Andreou & Philip (2018) εντοπίζει επίσης τις πολύ αρνητικές επιπτώσεις του χρημα-

“ Οι επιστημονικές μετρήσεις καταδεικνύουν ότι οι 6 στους 10 Κύπριους είναι χρηματοοικονομικά αναλφάβητοι ”

τοοικονομικού αναλφάβητισμού στους φοιτητές. Συγκεκριμένα, η απουσία επαρκών χρηματοοικονομικών γνώσεων αναδεικνύεται ισχυρός ερμηνευτικός παράγοντας της διαχείρισης χρέους. Τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ότι οι χρηματοοικονομικά αναλφάβητοι φοιτητές έχουν μία στατιστικά σημαντική μικρότερη ικανότητα να διαχειριστούν το χρέος τους σε σχέση με τους χρηματοοικονομικά εγγράμματους συμφοιτητές. Επίσης, η μελέτη καταδεικνύει ότι η απουσία χρηματοοικονομικής γνώσης αποτελεί τον πιο σημαντικό και ισχυρό ερμηνευτικό παράγοντα της συμμετοχής ορισμένων φοιτητών σε σκιώδη επενδυτικά σχήματα τύπου «Ρονζι/Πυραμίδα».

Είναι ακόμη σημαντικό ότι τα αποτελέσματα της μελέτης επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι οι φοιτητές στην Κύπρο έχουν πολύ καλή επίγνωση του χαμηλού επιπέδου τους ως προς τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό, εύρημα ιδιαίτερα θετικό. Συγχρόνως όμως η άμεση παραδοχή από τους ίδιους τους φοιτητές λειτουργεί ως επιπρόσθετη επιβεβαίωση για την ύπαρξη του χρηματοοικονομικού αναλφάβητισμού αναδεικνύοντας τα πιθανά μελλοντικά προβλήματα για τη λήψη σωστών αποφάσεων ως πλήρως ενεργοί καταναλωτές.

Η επιστημονική μελέτη των Andreou & Anyfantaki (2019) πραγματοποιήθηκε σε 600 άτομα ηλικίας 25 και 65 ετών σε Παγκύπρια κάλυψη.⁴ Στόχος της μελέτης είναι να καταγράψει τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό (financial literacy) ανάμεσα στον πληθυσμό και να μελετήσει το ρόλο

του στις τραπεζικές επιλογές και συνήθειες των καταναλωτών. Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε έξι (6) συνολικά ερωτήσεις που αφορούν βασικές χρηματοοικονομικές και τραπεζικές έννοιες. Σημαντικό στοιχείο το οποίο προκύπτει από τη συγκεκριμένη έρευνα είναι το γεγονός ότι λιγότερο από το 6% των ερωτηθέντων ήταν σε θέση να απαντήσει σωστά σε όλες τις ερωτήσεις και ότι μόνο το 37% μπορεί να θεωρηθεί ως χρηματοοικονομικά εγγράμματα άτομα. Εκτενέστερη ανάλυση των στοιχείων αναδεικνύει επίσης ότι το πρόβλημα είναι εντονότερο στις γυναίκες, καταγράφοντας ένα χάσμα περίπου της τάξης του 10% ανάμεσα στα δύο φύλα.

Το πιο ενδιαφέρον όμως εύρημα της μελέτης των Andreou & Anyfantaki (2019) είναι ότι ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός αποτελεί ένα στατιστικά σημαντικό παράγοντα της χρήσης της ηλεκτρονικής τραπεζικής (i-banking). Τα χρηματοοικονομικά αναλφάβητα άτομα έχουν πολύ χαμηλότερη πιθανότητα να χρησιμοποιήσουν ψηφιακά μέσα τραπεζικής. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης το 34% δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν το i-banking σπάνια (ή ποτέ). Ανάμεσα σε όσους δηλώνουν ότι είτε δεν έχουν λογαριασμό i-banking είτε τον χρησιμοποιούν πολύ σπάνια, μόνο το 25% είναι χρηματοοικονομικά εγγράμματοι. Δηλαδή, το 75% αυτών είναι χρηματοοικονομικά αναλφάβητα άτομα. Ωστόσο, ανάμεσα σε όσους δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν το i-banking σχεδόν καθημερινά, το χάσμα περιο-

“ Τα χρηματοοικονομικά αναλφάβητα άτομα έχουν πολύ χαμηλότερη πιθανότητα να χρησιμοποιήσουν ψηφιακά μέσα τραπεζικής ”

ρίζεται σημαντικά εφόσον μόνο το 56% είναι χρηματοοικονομικά αναλφάβητοι χρήστες.

Συμπερασματικά, μέσα από οικονομετρική ανάλυση, διαφαίνεται ότι ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός αυξάνει κατά 64% τις πιθανότητες τα άτομα να χρησιμοποιούν το i-banking σε συχνή βάση, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της έρευνας. Αυτό σημαίνει ότι ο χρηματοοικονομικός αναλφαριθμητισμός των καταναλωτών επηρεάζει με αρνητικό τρόπο την ενεργή συμμετοχή τους στην ηλεκτρονική τραπεζική, η οποία αποτελεί πλέον το βασικό δίαυλο παροχής τραπεζικών υπηρεσιών. Με άλλα λόγια, ο χρηματοοικονομικός αναλφαριθμητισμός επηρεάζει αρνητικά την ενσωμάτωση (inclusion) των ατόμων στις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες που προσφέρονται με ψηφιακό τρόπο.

Επιπλέον σημαντικό στοιχείο είναι ότι το 38,5% του δείγματος αφορά τη γενιά Y (ή αλλιώς millennials), τη γενιά της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης. Τα άτομα που ανήκουν σε αυτή τη γενιά είναι εξοικειωμένα με τις νέες τεχνολογίες και την

κοινωνική δικτύωση. Προσεγγίζουν εντελώς διαφορετικά ακόμα και τα απλά καθημερινά πράγματα, όπως τις αγορές τους. Δεν πηγαίνουν σε τράπεζες ή σε εμπορικά καταστήματα, αλλά τα κάνουν όλα ηλεκτρονικά. Με άλλα λόγια είναι οι μελλοντικοί χρήστες των χρηματοοικονομικών τεχνολογιών (FinTech) τόσο από τη μεριά της ζήτησης ως καταναλωτές, όσο και τη μεριά της προσφοράς ως επενδυτές προσφοράς εναλλακτικών πηγών χρηματοδότησης (π.χ. P2B, P2P, crowdfunding, crowdlending). Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας οι millennials έχουν πράγματι μεγαλύτερη πιθανότητα να χρησιμοποιήσουν την ηλεκτρονική τραπεζική. Ωστόσο, παρά την καλή μόνωση και τις δεξιότητες που διαθέτουν, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι ο χρηματοοικονομικός αναλφαριθμητισμός είναι υπαρκτός στα άτομα αυτής της ηλικιακής ομάδας. Το εύρημα αυτό αξίζει ιδιαίτερη αναφορά καθώς οι millennials αποτελούν τη γενιά των κρίσεων (τραπεζική, χρηματοοικονομική, covid-19). Είναι ανασφαλείς για το μέλλον και φορτωμένοι με οικονομικά χρέη. Παράλληλα, τα περισσότερα χρηματοοικονομικά προϊόντα απευθύνονται στους καταναλωτές αυτής της γενιάς οι οποίοι αποτελούν και ένα σημαντικό κομμάτι του εργατικού δυναμικού.

Συνολικά, τα αποτελέσματα των δύο μελετών

καταδεικνύουν ότι οι Κύπριοι δεν έχουν τις βασικές ψηφιακές και χρηματοοικονομικές γνώσεις και τα απαραίτητα χρηματοοικονομικά εργαλεία τα οποία είναι απολύτως αναγκαία στην καθημερινότητά τους. Και οι δύο μελέτες τονίζουν την ανάγκη αντιμετώπισης του προβλήματος του (ψηφιακού) χρηματοοικονομικού αναλφαβητισμού καθώς απειλεί τη χρηματοοικονομική ευημερία τόσο των πολιτών όσο και της κοινωνίας ως σύνολο.

3. Συμπεράσματα

Οι ενεργοί πολίτες θα πρέπει να είναι σε θέση να λαμβάνουν σωστές οικονομικές αποφάσεις και να μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους ενώπιον χρηματοοικονομικών προκλήσεων, κινδύνων ή και απατών. Οι ανάγκες της σύγχρονης, παγκόσμιας και πολύπλοκης οικονομικής πραγματικότητας καθιστούν απαραίτητο οι πολίτες να διαθέτουν χρηματοοικονομικές υπολογιστικές δεξιότητες και να γνωρίζουν να διαχειρίζονται θέματα όπως είναι η πίστωση και το χρέος, να μπορούν να ξεχωρίσουν τις επιθυμίες από τις ανάγκες τους, να διαθέτουν ικανότητες για τον καταρτισμό του οικογενειακού ή/και του επαγγελματικού προϋπολογισμού, να μπορούν να σχεδιάζουν σωστά για σκοπούς αποταμίευσης και σύνταξης, να μπορούν

“ Οι Κύπριοι φοιτητές όχι μόνο κατανοούν την έλλειψη μόρφωσης σχετικά με χρηματοοικονομικά θέματα, αλλά επίσης θεωρούν ότι η χρηματοοικονομική εκπαίδευση στα σχολεία είναι σημαντική και απαραίτητη ”

να αναγνωρίζουν το ρίσκο που ενέχουν οι εκάστοτε επενδύσεις, να μπορούν να συμμετέχουν στις κεφαλαιαγορές και στις σύγχρονες μορφές επενδύσεων (π.χ. crowdfunding), να μπορούν να αποφεύγουν πιθανές οικονομικές απάτες κλπ. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να μπορούν να αξιοποιούν τους οικονομικούς πόρους αποτελεσματικά, έχοντας επίγνωση των διαφορετικών επιλογών κατανάλωσης, αποταμίευσης, λήψης δανείων και άλλων επενδύσεων. Η εύκολη πρόσβαση στις χρηματιστηριακές αγορές από όλους καθώς και η παρατηρούμενη έξαρση συμμετοχής στις αγορές συναλλάγματος και πιο πρόσφατα στην αγορά κρυπτονομισμάτων, καθιστά σήμερα πιο αναγκαία

από ποτέ τη δυνατότητα να μπορεί ο καθένας να αξιολογεί τους διαφορετικούς τύπους κινδύνου και να έχει ολοκληρωμένη αντίληψη για το ρίσκο των επενδυτικών επιλογών του.

Οι δύο επιστημονικές μελέτες που σχολιάστηκαν πιο πάνω, δεν είχαν σκοπό να συνδέσουν μέσα από μια σχέση αίτιου-αιτιατού τις πρόσφατες οικονομικές κρίσεις της Κύπρου με τον χρηματοοικονομικό (αν)αλφαβητισμό των πολιτών. Εντούτοις, τα στοιχεία στο κυπριακό οικονομικό και τραπεζικό γίγνεσθαι, όπως για παράδειγμα ο υπέρμετρος δανεισμός των νοικοκυριών, η αλόγιστη χρήση των πιστωτικών καρτών, τα υπερβολικά προβληματικά δάνεια και η αποδυνάμωση του κυπριακού χρηματιστηρίου λόγω της αποστροφής των πολιτών για επενδύσεις, είναι αποτελέσματα που γενικά χαρακτηρίζουν κοινωνίες στις οποίες ζουν και ενεργούν άτομα με χαμηλό επίπεδο χρηματοοικονομικής μόρφωσης. Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω θα μπορούσαμε ενδεχομένως να πούμε ότι μία μελλοντική κρίση θα οδηγούσε σε σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις καθώς οι πολίτες στην Κύπρο συνεχίζουν να είναι χρηματοοικονομικά αναλφάβητοι. Αυτό γιατί η έλλειψη βασικών χρηματοοικονομικών γνώσεων δεν τους επιτρέπει να ενημερώνονται σωστά (φιλτράροντας τα νέα αλλά και την πηγή προέλευσής τους), να λαμβάνουν σωστές οικονομικές αποφάσεις και εν προκειμένω να προστατεύονται και να διαφυλάσσουν τη χρηματοοικονομική ευημερία τους.

Πρέπει να τονιστεί ότι το πρόβλημα του χρηματοοικονομικού αναλφαβητισμού, ειδικότερα όπως διαγράφεται μέσα από το δείγμα των 881 φοιτητών της πρώτης μελέτης, δεν είναι μια προβληματική κατάσταση που προέκυψε κατά το χρονικό διάστημα των σπουδών αυτών των ατόμων στο πανεπιστήμιο, αλλά όπως φαίνεται ανεπαρκούς επιμόρφωσης και ελλιπούς εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στη μέση εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, η μελέτη δείχνει ότι σε ποσοστό που αγγίζει το 60%, οι φοιτητές δηλώνουν ότι οι μαθητές θα πρέπει να διδάσκονται στα σχολεία χρηματοοικονομικά θέματα, όπως είναι για παράδειγμα οι συναλλαγές με τις τράπεζες και οι επενδύσεις στο χρηματιστήριο. Κατά συνέπεια, οι Κύπριοι φοιτητές όχι μόνο κατανοούν την έλλειψη μόρφωσης σχετικά με χρηματοοικονομικά θέματα, αλλά επίσης θεωρούν ότι η χρηματοοικονομική εκπαίδευση στα σχολεία είναι σημαντική και απαραίτητη.

4. Εισηγήσεις

Τα παραπάνω στοιχεία αναμφισβήτητα υπογραμμίζουν τη σημασία αντιμετώπισης του προβλήματος στην Κύπρο. Η διεθνής εμπειρία αναδεικνύει κάποιες καλές πρακτικές, τις οποίες θα πρέπει να μελετήσουμε περισσότερο. Αυτές είναι: αυξημένος συντονισμός, ενθάρρυνση των κινήσεων από κάτω προς τα πάνω και προ πάντων μεγαλύτερη και κυρίως ποιοτικότερη επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκομένων. Αυτές οι θεμελιακές αλλαγές δεν μπορούν παρά να πραγματοποιηθούν και με τη συμμετοχή της Πολιτείας και της ευρύτερης κοινωνίας. Ως εκ τούτου, το κράτος σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και τον ακαδημαϊκό χώρο θα πρέπει να αναλάβει στοχευμένη δράση, πρωτίστως μέσα από τον σχεδιασμό και την υλοποίηση «Εθνικής Στρατηγικής»

Η έμφαση των πολιτικών πρέπει να είναι στον ψηφιακό χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό.

Στην ψηφιακή εποχή με την ανάπτυξη της “gig” οικονομίας είναι απαραίτητο τα άτομα να γίνουν πιο υπεύθυνα όσον αφορά θέματα χρηματοοικονομικού σχεδιασμού, όπως είναι το πλάνο συνταξιοδότησης και οι επενδύσεις. Επίσης, για την αποκόμιση των οφελών από τους καταναλωτές από την εφαρμογή της χρηματοοικονομικής τεχνολογίας απαιτείται επαρκής ψηφιακή και χρηματοοικονομική γνώση. Σήμερα, όλο και περισσότερο τα άτομα καλούνται να ενσωματωθούν στο οικονομικό πλαίσιο μέσω ψηφιακών μέσων, όπως είναι η ηλεκτρονική τραπεζική που περιλαμβάνει τις υπηρεσίες που παρέχουν οι τράπεζες μέσω του διαδικτύου χωρίς τη φυσική παρουσία του πελάτη σε κάποιο υποκατάστημα της τράπεζας. Η ηλεκτρονική τραπεζική δυννητικά αποτελεί κομμάτι του οικοσυστήματος FinTech ως η σύγχρονη μετεξέλιξη της παραδοσιακής τραπεζικής εξυπηρέτησης. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη σχετικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων ψηφιακής χρηματοοικονομικής επιμόρφωσης είναι απολύτως αναγκαία για τους συμμετέχοντες στην ψηφιακή οικονομία.

Σε έναν τέλειο κόσμο, θα θέλαμε να δούμε την αύξηση της χρήσης της χρηματοοικονομικής τεχνολογίας σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αύξηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού των πολιτών. Όμως, ενώ ήδη διανύουμε την FinTech εποχή, τα επίπεδα ψηφιακής χρηματοοικονομικής παιδείας στην Κύπρο παραμένουν ανησυχητικά χαμηλά, κάτι που φαίνεται ξεκάθαρα από τις μελέτες των Andreou & Philip (2018) και Andreou & Anyfantaki (2019). Δυστυχώς, η έλλειψη τόσο της γνώσης όσο και των κατάλληλων εχεγγύων που απαιτούνται στον τομέα αυτό υποσκάπτουν την εμπιστοσύνη των καταναλωτών στα προϊόντα FinTech θέτοντας σε κίνδυνο την επιτυχή ενσωμάτωσή τους στην εποχή της 4ης βιομηχανικής επανάστασης.

Η έλλειψη γνώσεων σε χρηματοοικονομικά ζητήμα-

“ Η έλλειψη γνώσεων σε χρηματοοικονομικά ζητήματα, προβλέπεται ότι θα συνεχίσει να επιδεινώνεται λόγω της συνεχούς ανάπτυξης νέων πολύπλοκων προϊόντων και τεχνολογιών στο χρηματοοικονομικό τομέα ”

τα, προβλέπεται ότι θα συνεχίσει να επιδεινώνεται λόγω της συνεχούς ανάπτυξης νέων πολύπλοκων προϊόντων και τεχνολογιών στο χρηματοοικονομικό τομέα. Επομένως υπάρχει επιτακτική ανάγκη να προστατευθούν οι νέοι και οι ευάλωτες ομάδες τόσο από τη λήψη αποφάσεων χωρίς επαρκή γνώση όσο και από φαινόμενα οικονομικής απάτης, κατά συντονισμένο και συνεχή τρόπο. Τα παραπάνω στοιχεία αναμφισβήτητα υπογραμμίζουν τη σημασία αντιμετώπισης του ψηφιακού χρηματοοικονομικού αναλφαριθμητισμού στην Κύπρο.

Συγκεκριμένα, επιβάλλεται ο σχεδιασμός και η υλοποίηση «Εθνικής Στρατηγικής», που θα περιλαμβάνει τα εξής:

- (i) Τη σύσταση μιας ανεξάρτητης «Αρχής Ρύθμισης και Εποπτείας Χρηματοοικονομικών Πρακτικών και Συμπεριφορών». Η αρχή θα έχει ως κύρια αρμοδιότητα την ανάπτυξη, προώθηση και εποπτεία κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου για την προστασία των καταναλωτών από προϊόντα που επηρεάζουν με οποιονδήποτε τρόπο τη χρηματοοικονομική τους ευημερία. Αυτό αποκτά ακόμα περισσότερη σημασία αναλογιζόμενοι ότι ήδη έχουμε περάσει το κατώφλι της εποχής των FinTech προϊόντων (π.χ. ηλεκτρονικές πληρωμές, mobile wallets, υπηρεσίες διαχείρισης επενδύσεων, υπηρεσίες P2P δανειοδότησης, κλπ) που προσφέρονται στο ευρύ κοινό.
- (ii) Τον προγραμματισμό και σχεδιασμό από το Υπουργείο Παιδείας για την προώθηση της χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης στους μαθητές

των γυμνασίων και των λυκείων με την εισαγωγή του μαθήματος “Βασικές Γνώσεις και Πρακτικές Χρηματοοικονομικής (Personal Finance)”. Συγκεκριμένα, το περιεχόμενο αυτού του μαθήματος θα στοχεύει στις απαραίτητες γνώσεις ενώ μέσα από διάφορες πρακτικές εφαρμογές θα συμβάλει στο να αναπτύξουν οι μαθητές την κατάλληλη στάση χρηματοοικονομικής συμπεριφοράς και κουλτούρας. Αυτό μπορεί να βοηθήσει τις επόμενες γενιές να αποκτήσουν επαρκείς χρηματοοικονομικές γνώσεις και να αναπτύξουν τις αναγκαίες εκείνες χρηματοοικονομικές δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν να επιτύχουν μακροχρόνια οικονομική ευημερία. Η ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού με χρηματοοικονομικές γνώσεις και δεξιότητες είναι άλλωστε μία από τις βασικές λειτουργίες του πρότυπου εκπαιδευτικού προγράμματος σπουδών.

- (iii) Στοχευμένα προγράμματα προς ευάλωτες κοινωνικές ομάδες από θεσμικούς φορείς (π.χ. ΑνΑΔ), για παράδειγμα προς όφελος των επαγγελματιών προοπτικών του γυναικείου πληθυσμού και της ενεργής δράσης τους στην κοινωνική ζωή. Κάτι τέτοιο, θα συμβάλει ευεργετικά στη γυναίκα απασχόληση και επιχειρηματικότητα και θα βοηθήσει καταλυτικά στο να αρθούν οι ανισότητες στην αγορά εργασίας.
- (iv) Την ιδιωτική πρωτοβουλία όπου τα διάφορα οργανωμένα σύνολα (π.χ. σύνδεσμοι καταναλωτών, ΚΕΒΕ, ΟΕΒ) καθώς και οι υπόλοιποι εμπορικοί οργανισμοί (π.χ. τράπεζες, ασφαλιστικές) θα προσφέρουν στους πελάτες τους ή ευρύτερα στο κοινό στο οποίο απευθύνονται κατάλληλα προγράμματα (just in time) χρηματοοικονομικής επιμόρφωσης και πρακτικής άσκησης.

Η σημαντικότερη εισήγηση που προκύπτει από τις πάνω συζητήσεις είναι ότι θα πρέπει να ληφθούν άμεσα μέτρα για τη χρηματοοικονομική εκπαίδευση των μαθητών του γυμνασίου και λυκείου, αλλά και τη χρη-

ματοοικονομική επιμόρφωση των πολιτών γενικότερα. Το θέμα της προώθησης και της εφαρμογής της κατάλληλης ψηφιακής χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης στην Κύπρο πρέπει να αποτελεί νευραλγικής σημασίας. Η χρηματοοικονομική εκπαίδευση ωφελεί τα άτομα αλλά και την κοινωνία ως σύνολο μειώνοντας τις ανισότητες και διασφαλίζοντας καλύτερη μακροπρόθεσμη χρηματοοικονομική ευημερία. **Το στοίχημα είναι η δημιουργία μιας γενιάς ενημερωμένων, χρηματοοικονομικά υπεύθυνων και ψηφιακά έξυπνων πολιτών!**

Πέρα όμως από τα ανωτέρω, είναι επίσης γενικά παραδεκτό ότι ένα άρτια ολοκληρωμένο νομοθετικό και εποπτικό πλαίσιο δεν επαρκεί από μόνο του για την προστασία των πολιτών, καθώς οι ίδιοι οι πολίτες θα πρέπει να έχουν την ικανότητα να αντιλαμβάνονται, να αναλύουν και να λαμβάνουν τις σωστές αποφάσεις που τους αφορούν. Επομένως, το κράτος και οι άλλες αρμόδιες αρχές επιβάλλεται να επενδύσουν στην προώθηση της χρηματοοικονομικής μόρφωσης και ενδυνάμωσης των πολιτών και να καταστήσουν την παροχή ψηφιακά χρηματοοικονομικών γνώσεων βασικό στοιχείο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με βαρύτητα αντίστοιχη άλλων μαθημάτων όπως είναι τα μαθηματικά, η γλώσσα, τα μαθήματα τεχνολογίας κλπ.

Τα στατιστικά στοιχεία του ΟΟΣΑ [OECD (2015)] καταδεικνύουν ότι η προσπάθεια για εκπαίδευση στις βασικές χρηματοοικονομικές γνώσεις και η ανάπτυξη των κατάλληλων δεξιοτήτων και κουλτούρας, κυριαρχεί στην ατζέντα των ανεπτυγμένων χωρών (π.χ. Αυστραλία, Ιαπωνία, Σιγκαπούρη, Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, κ.α.), οι οποίες πρωτοστατούν στα θέματα επίλυσης του προβλήματος του χρηματοοικονομικού αναλφαβητισμού. Αυτό συμβαίνει για όλους τους λόγους που προαναφέρθηκαν και σχετίζονται με τις αρνητικές συνέπειες του χρηματοοικονομικού αναλφαβητισμού, τόσο σε ατομικό όσο και σε ένα γενικότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Σημαντικό είναι επίσης ότι η υλοποίηση μια ολοκληρωμένης εκπαιδευτικής στρατηγικής δεν πρέπει να αφορά μόνο την κυβέρνηση μιας χώρας και τα αρμόδια υπουργεία. Αντίθετα, βάσει των στοιχείων του ΟΟΣΑ, οι εθνικές στρατηγικές εφαρμόζονται με τη συμβολή όλο και περισσότερο του ιδιωτικού τομέα και του ευρύτερου δημόσιου τομέα, τομείς οι οποίοι διαθέτουν σημαντικούς οικονομικούς πόρους καθώς και εμπειρία στην υλοποίηση πρωτοποριακών προγραμμάτων με εύκολη πρόσβαση στο ευρύ κοινό.

Συμπληρωματικά, σημειώνεται ότι η γνωμοδότηση 318/04 της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής του 2011, τονίζει ότι η χρηματοοικονομική

εκπαίδευση πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μια ολοκληρωμένη πολιτική, βασισμένη στη συνεργασία όλων των αρμοδίων και άμεσα θιγόμενων φορέων: των δημόσιων διοικήσεων, του χρηματοοικονομικού κλάδου, των επιχειρήσεων, των οργανώσεων των καταναλωτών, του εκπαιδευτικού συστήματος και του γενικότερου συνόλου των καταναλωτών χρηματοοικονομικών προϊόντων. Για το σκοπό αυτόν, η γνωμοδότηση καταλήγει στη σύσταση ότι στο μέλλον, οι πλέον συναφείς φορείς – δημόσιοι και ιδιωτικοί – και οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να ενώσουν τις δυνάμεις τους, προκειμένου η χρηματοοικονομική εκπαίδευση να αποκτήσει τις στρατηγικές και τους πόρους που χρειάζεται.

Ο πρώην Διοικητής της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ, Ben Bernanke, είχε πει ότι «ο οικονομικός αλφαριθμητισμός είναι μια ασπίδα προστασίας απέναντι σε μια παγκόσμια οικονομία κι ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα που γίνονται όλο και πιο περίπλοκα». Αναμφίβολα, η πεποίθηση αυτή του Bernanke είναι σήμερα πιο επίκαιρη από ποτέ αφού οι απαιτήσεις και

προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πολίτες πάνω σε οικονομικά θέματα όλο και αυξάνονται ενώ την ίδια στιγμή οι πολίτες παραμένουν οικονομικά αναλφάβητοι. Το στοιχείο λοιπόν είναι η δημιουργία οικονομικά και ψηφιακά καταρτισμένων και ώριμων πολιτών.

Αυτό όμως προϋποθέτει να γίνει πρώτα η παραδοχή ότι ο χρηματοοικονομικός αναλφαριθμητισμός αποτελεί όντως ένα οξύ κοινωνικό πρόβλημα το οποίο γίνεται ακόμη μεγαλύτερο όταν οικονομικά αναλφάβητοι πολίτες καλούνται να λάβουν οικονομικές αποφάσεις οι οποίες έχουν προφανή αντίκτυπο στη μελλοντική τους ευημερία. Ιδιαίτερα υπό τις σημερινές συνθήκες όπου η έκρηξη της χρηματοοικονομικής τεχνολογίας (FinTech) και της ψηφιοποίησης σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας δημιουργούν νέα δεδομένα με βασικό χαρακτηριστικό την ταχύτητα και τη διασύνδεση, η οικονομική επιμόρφωση και κατάρτιση των ατόμων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους αποτελεί προϋπόθεση για την επιτυχή επαγγελματική και προσωπική τους πορεία και συνεπώς ευημερία τους. ■

Υποσημειώσεις

¹ Εξάιρεση αποτελεί η έρευνα που διενήργησε το 2010 η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς με θέμα την «Κεφαλαιαγορά και τις Επενδύσεις σε Κινητές Αξίες». Στόχος της έρευνας όμως ήταν τα θέματα γενικών γνώσεων και ενημέρωσης που σχετίζονται με την κεφαλαιαγορά, τις επενδύσεις σε κινητές αξίες και επενδυτικά προϊόντα και όχι η καταγραφή του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού στη χώρα. Η εν λόγω έρευνα κάλυψε επίσης μόνο άτομα ηλικίας άνω των 22 ετών.

² Η επιστημονική μελέτη φέρει τον τίτλο «Financial knowledge among university students and implications for personal debt and fraudulent investments» και είναι διαθέσιμη ηλεκτρονικά εδώ: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3250850. Η εν λόγω μελέτη έχει δημοσιευθεί στο τεύχος Δεκεμβρίου του 2018 στο Επιστημονικό Περιοδικό Cyprus Economic Policy Review (CyEPR). Το CyEPR δημοσιεύει κατά κόρον επιστημονικά ευρήματα τα οποία αποτελούν χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για την πολιτεία και τους θεσμούς για τη χάραξη στρατηγικών και τη δημιου-

ργία πολιτικών που δύναται να συμβάλουν στην επίλυση κάποιου πραγματικού κοινωνικοοικονομικού προβλήματος.

³ Andreou, Panayiotis C. and Anyfantaki, Sofia, Financial Literacy and Its Influence on Consumers' Internet Banking Behaviour (December 5, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3499104>.

⁴ Η συλλογή των δεδομένων έγινε από την εταιρεία ερευνών Insights Market Research (IMR Cyprus).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Andreou, P.C. & Philip, D., 2018. Financial knowledge among university students and implications for personal debt and fraudulent investments. *Cyprus Economic Policy Review*, 12(2), pp. 3-23.

Andreou, P.C. & Anyfantaki, S., 2019. Financial Literacy and Its Influence on Consumers' Internet Banking Behaviour. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3499104>.

Arrondel, L., Debbich, M. & Savignac, F., 2014. Financial literacy and financial planning in France. Working Paper.

Atkinson, A. & Messy, F.A., 2012. Measuring financial literacy: Results of the OECD. OECD Working Papers.

Atkinson, A. & Messy, F.A., 2013. Promoting financial inclusion through financial education. OECD Working Papers.

Balloch, A., Nicolae, A. & Philip, D., 2015. Stock market literacy, trust, and participation. *Review of Finance*, 19(5), pp.1925-1963.

Campbell, J.Y., 2006. Household finance. *The Journal of Finance*, 61(4), pp.1553-1604.

Campbell, J.Y., Jackson, H.E., Madrian, B.C. & Tufano, P., 2011. Consumer financial protection. *The Journal of Economic Perspectives*, 25(1), pp.91-113.

Deevey, M., Lucich, S. & Beals, M., 2012. Scams, schemes and swindles: A review of consumer financial fraud. Working Paper.

Disney, R. & Gathergood, J., 2012. Financial literacy and consumer credit use. Working Paper.

Hastings, J. S., B. C. Madrian & W. L. Skimmyhorn (2013). Financial literacy, financial education and economic outcomes. *Annual Review of Economics*, 5, pp. 347–373.

Jorgensen, B.L. & Savla, J., 2010. Financial literacy of young adults: The importance of parental socialization. *Family Relations*, 59(4), pp.465-478.

Kimball, M. & Shumway, T., 2006. Investor sophistication and the participation, home bias, diversification, and employer stock puzzles. Working Paper.

Klapper, L. & Panos, G.A., 2011. Financial literacy and retirement planning: the Russian case. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(04), pp.599-618.

Lührmann, M., Serra-Garcia, M., & Winter, J. (2015). Teaching teenagers in finance: does it work?. *Journal of Banking & Finance*, 54, 160-174.

Lusardi, A. & Mitchell, O.S., 2011. Financial literacy around the world: An overview. National Bureau of Economic Research Working Papers.

Lusardi, A. & Mitchell, O.S., 2014. The economic

importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), pp.5-44.

Lusardi, A., 2011. Americans' financial capability. National Bureau of Economic Research Working Papers.

Lusardi, A., Michaud, P. C., & Mitchell, O. S. (2017). Optimal financial knowledge and wealth inequality. *Journal of Political Economy*, 125(2), 431-477.

Lusardi, A., Mitchell, O.S. & Carto, V., 2010. Financial literacy among the young. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), pp.358-380.

OECD, 2014. PISA 2012 results: Students and money: Financial literacy skills for the 21st century (Volume VI), PISA.OECD Publishing, Paris.

OECD, 2016. G20/OECD INFE core competencies framework on financial literacy for Adults. OECD Publishing, Paris.

OECD, 2015. Policy handbook on national strategies for financial education. OECD Publishing, Paris.

Stango, V. & Zinman, J., 2009. Exponential growth bias and household finance. *The Journal of Finance*, 64(6), pp.2807-2849.

van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), pp.449-472.